

Szűcs Zoltán Gábor

„Mintha gyöngy szemeket viselnék lábaimon”

*Politikai eszmetörténet és életrajzírás kapcsolatai
a Szemere-ügy kapcsán**

„Infamis¹ azis aki kéri, és a' ki kéreti, Infamis azis aki adja” – ismételte meg többször Szemere Albert tolcsvai földbirtokos több tanú jelenlétében is súlyos, könnyen felségsértésként is érthető kijelentését. Tette ezt annak ellenére, hogy társai rászóltak, hallgasson már; s hogy azt is mondták neki, ha nem akar adni, írja rá nyugodtan a gyűjtőívre, hogy nem ad zabot. Ő azonban makacsul hajtogatta a maga igazságát, s azt is többször elismételte, hogy a legközelebbi vármegyei közgyűlésben is meg fogja mondani majd, hogy becstelenség a kérés, „és ha vasat viselekis azon láncz szemeket úgy fogom tartani, mintha gyöngy szemeket viselnék lábaimon”.

Így írta meg legalábbis a történeteket azon melegében, 1795. december 17-én Nagy Imre szolgabíró Tolcsváról Bernáth Ferenc zempléni alispánnak.² A szolgabíró feladata volt ugyanis, hogy az alispán utasításának megfelelően gróf Pálffy Károly kancellár november 12-i, önkéntes subsidiumot³ kérő levelét a környékbeli nemességgel megismertesse, s a kancellári levél szerint a felajánlásokat számba vegye, mi több, azok nevét is rögzítse, akik nem akarnak subsidiumot adni.⁴ Nagy Imrét láthatóan felzaklatták az önkéntes felajánlás kérőjét és megadóját egyaránt becstelenséggel vádoló szavak. „Hogy szolgálhassak mint Infamis hogy vegyem Rendelésemet mint Infamis Elöljárómtúl, az Elöljáróm a' Fő Kormányzotul, ezpedig a' Felségtül” – tette fel a retorikai kérdést elöljárójának, amelyben azonban nemcsak a becületét ért sérelem feletti felháborodásának adott hangot, hanem

* A szöveg egy lassanként alakuló rendhagyó Szemere-biográfia része, amelynek előmunkálatai között szerepel egy cikk az 1790-es évek magyar protokonzervatív diskurzusáról (Szűcs 2009a), egy elemzés Szemere élettörténetének a temetésén elhangzott prédikációban és halotti beszédben kiformalódó narratív konstrukcióiról (Szűcs 2010a), és egy kéziratban lévő írás Kazinczy Szemere-portréjáról (Szűcs é. n.).

1 Becstelen. A kifejezés jelentéséről a magyar közjogban még lesz szó a továbbiakban.

2 Tolcsvai Nagy Imre levele Bernáth Ferenc alispánnak, 1795. december 17. MOL N 22. Pol. et Int. N. 8.

3 A nem nemesek által fizetett adóval (contributio) szemben a nemesség által rendkívüli alkalmakkor megajánlott segély (többnyire zab, máskor pénz vagy egyéb). A diétai (országgyűlési) hozzájárulás nélküli subsidiumkérés a 18–19. század fordulójának állandó politikai vitatémája.

4 Bernáth Ferenc alispán levele Tolcsvai Nagy Imre szolgabíróhoz, 1795. december 4. és Pálffy Károly gróf udvari kancellár levele a vármegyékhez, 1795. november 12. MOL N 22. Pol. et Int. N. 8.

világosan érzékeltette Szemere sértésének messze ható erejét is. Érdeemes odafigyelni: amilyen hangsúlyosan vette magára az infámis jelzőt (kétszer is), olyan gondosan és finoman került el, hogy előljáróival összefüggésben is használja, miközben a mondatszerkezet felépítésével egyértelművé tette, hogy az eredetileg rájuk is vonatkozik. S aztán sietett is megnyugtatni Bernáthot, hogy „addigis, miglen ezen sérelmünk [!] iránt illendő elégtételt nyerhetnénk [...] életem fogytáig mindenekben a' közjóra czélozó 's reánk bízott dolgokban hitem 's kötelességem szerint elljárni, magamat kötelezem, esemis mulatom”.

Csak hogy világos legyen: a szolgabírói levél nem volt egyéb, mint feljelentés, amelyet Nagy még kiegészített december 25-én néhány további terhelő részlettel,⁵ így például azzal, hogy Szemere Albert gróf Pálffy kancellár levelének „opem imploranti Monarchie”⁶ fordulatára úgy felelt, hogy „Nekünk nintsen Monarchánk hanem királyunk, a' mi Királyunkat pedig Monarchának nevezni nem lehet, mert itten nintsen absolutum imperium”. Vagyis Szemere nemcsak infámiával vádolta mindazokat, akik a szerinte elfogadhatatlan kérdésben így vagy úgy érintettek, de még a királyi hatalom alkotmányos korlátait is felemlegette a kora újkor jellegzetes politikaelméleti szótárát mozgósítva. Akárhogy is, Nagy levelei hamarosan mozgásba lendítették az állam különböző apparátusait, s az egyes szereplők szinte versengtek azon, ki ítéli el előbb Szemerét. Még december 28-án a particularis congregatio⁷ Sátoraljaújhelyben Zemplén vármegye rendjei nevében felháborodását fejezte ki Szemere „vakmerően sértő, és a' Megye Rendeinek Tagjaiban borzadást szerző becstelen szavai” felett, s a nádorhoz fordultak panaszukkal.⁸ Közben – január 1-jén – a főispán, Orczy József báró szintén jelentette az ügyet.⁹ Így talán nem is meglepő, hogy mire a nádor január 18-i keltezésű levelében beszámolt az esetről Bécsben,¹⁰ kancelláriai vonalon már megérkezett oda annak híre, s a hírhedt Izdenczy József a Staatsratban¹¹ már január 19-én (!) kijelentette, hogy egyértelműen *crimen laesae maiestatis*¹²ról van szó, s a kancelláriai előterjesztés szerint hasonló ügyben már vasban való börtönt kapott valaki.¹³ Szemere maga is gyorsan beláthatta, hogy milyen veszélyes helyzetbe került, mert nagybátyja, a reformátusok helytartótanácsi ágense, Szemere Ferenc ügyvéd február 17-én beadványban fordult unokaöccse nevében a nádorhoz, amelyben

⁵ Tolcsvai Nagy Imre levele Bernáth Ferenc alispánnak, 1795. december 25. MOL N 22. Pol. et Int. N. 8.

⁶ A segítséget kérő monarchiának.

⁷ Korabeli magyar szóhasználattal: különös gyűlés. A vármegye rendjeinek nem teljes értékű közgyűlése.

⁸ Zemplén vármegye rendjei különös gyűlésének levele, 1795. december 28. MOL N 22. Pol. et Int. N. 8.

⁹ Orczy Lőrinc báró főispán levele a kancellárhoz, 1796. január 1. MOL E 708 4. doboz fasc. 54. B 88 Acta Szabó – Szemere – Schneider – Szinyei et Stephanides.

¹⁰ A nádor felterjesztése Szemere Albert ügyében, 1796. január 18. MOL N 22. Pol. et Int. N. 20.

¹¹ Államtanács. A Habsburg Birodalom legfőbb kormánysszerve a korban.

¹² Felségsértés.

¹³ Domanovszky 1925: 78–79.

egyebek mellett megtalálható volt Szemere Albert előző napi, budai keltezésű levele is a nádorhoz.¹⁴

Mégsem lett az esetből sem vas, sem börtön, a nádor említett levele után ugyanis Szentiványi József sárosi főispán királyi biztosként vette kezébe az ügyet, mégpedig egy átfogó *zempléni vizsgálat* keretében, amelynek csak egyik – s utólag visszanezve – jelentéktelen mellékszála lett a december 17-i tolcsvai összejövetel, s tanúinak kihallgatása február 29-én és március 1-jén Terebesen,¹⁵ majd Szemere Albert részéről március 4-én egy terjedelmes védekező irat megszerkesztése, számos – figyelemre méltó – melléklettel, amelyekről még szó lesz.¹⁶ Miközben a hírhedt zempléni vizsgálat az ellenzékinék tartott, s már az 1790–91-es diéta nyugtalan időszakában és később a jakobinus ügyben is kompromittálódott vármegye tisztviselői és rendjei jelentős részét rendkívül kellemetlenül érintette, Szemere végül – újabb terhelő adatok hiányában, s korábbi hasznos szolgálataira is tekintettel – királyi megrovással, viszonylag könnyen megúszta meggondolatlan szavait.

Dióhéjban ez az a történet, amelynek kapcsán az alábbiakban arról fogok beszélni, hogy az életrajz műfaja miért kínál ideális keretet a kora újkori magyar politikai gondolkodás történetének kutatásához. Ezért előbb arról írok majd, hogy milyen teoretikus és módszertani problémákkal kell a magyar politikai eszmetörténetnek megküzdenie, s ebben miként nyújthat neki a biográfia műfaja segédkezet (1). Azután röviden áttekintem Szemere Albert életét abból a szempontból, hogy az mennyiben felel meg egy politikai eszmetörténeti érdekű biográfia igényeinek (2); majd pedig részleteiben megvizsgálom a Szemere-ügy dokumentumait (3).

ESZMETÖRTÉNET ÉS BIOGRÁFIAÍRÁS

Első pillantásra inkább kontraintuitív döntésnek tűnik ezt az esetet elsősorban politikai eszmetörténeti szempontból tárgyalni. Bár a Szemere állítólagos kifakadására adott – elsöre meglepően brutális – reakció és ezzel összefüggésben a *crimen laesae maiestatis* szóba kerülése a kora újkori magyar politikai kultúra fontos vonásaira vetnek fényt, legfeljebb az *absolutum imperium*¹⁷ és a *monarchia*¹⁸ fogalmi látszanak teoretikus szinten is annyira érdekesnek, hogy érdemes volna az eszmetörténeti összefüggéseiket alaposabban megvizsgálni. S még itt is logikusnak tűnne azt gondolni, hogy az esetet sem történeti jelentősége, sem a benne megfogalmazott nézetek eredetisége vagy elmélyültsége nem emeli ki a korabeli ügyek sokaságából. Ezt a történeti háttérismeretekkel is könnyen

¹⁴ Szemere Ferenc beadványa a nádorhoz, 1796. február 17. MOL E 708 4. doboz fasc. 54. B 88 Acta Szabó – Szemere – Schneider – Szinyei et Stephanides.

¹⁵ A Szentiványi Ferenc királyi biztos által Szemere Albert ügyében Terebesen lefolytatott kihallgatások, 1796. február 29. és március 1. MOL N 22. Pol. et Int. N. 55.

¹⁶ Szemere Albert védekező irata, 1796. március 3. MOL N 22. Pol. et Int. N. 55.

¹⁷ Korlátlan hatalom.

¹⁸ Egyeduralom.

megtámogatható intuíciót alighanem az ellensúlyozhatja csak valamelyest, hogy tudjuk: az 1790-es évek – a jozefinizmus utóhatásaival, a rendi ellenzékiességgel és a jakobinus mozgalommal, a felvirágzó politikai röpirat-irodalommal – a magyar politikai eszmetörténet egyik legtöbbször kutatott, legérdekesebbnek tartott korszaka.¹⁹ Továbbá, hogy az 1795 végén kipattanó Szemere-ügy a történetírás tanúsága szerint annak a politikai represszióhullámnak a része, amely az udvar és a nemzeti közvélemény közötti, s a Martinovics-perben tetőző konfliktusokra adott válaszként söpört végig az országon.²⁰ E represszióhullámnak a már említett zempléni vizsgálat hírhedtebb és történetileg kétségkívül sokkal jelentősebb epizódja volt, mint a Szemere-ügy, megvannak azonban az okai annak is, miért mégis éppen ez az eset kínálhat számunkra politikai eszmetörténeti tanulságokat.

Ennek jobb megértése érdekében azonban érdemes visszatérni iménti intuíciónkhoz azzal kapcsolatban, miről érdemes s miről nem eszmetörténeti jellegű tanulmányt írni. A kora újkori magyar politikai eszmetörténet számára az egyik legkomolyabb kihívás ugyanis – legalábbis a hasonló nyugati historiográfiai hagyományokkal szemben²¹ – a magas absztrakciós szinten megfogalmazott politikai reflexió relatív hiánya, illetve a magyar politikai kultúra kánonképző erejének alacsony foka, ami azt eredményezi, hogy még a meglévő szövegek sem épültek be tartósan a politikai közösség kollektív emlékezetébe.²² Bizonyos értelemben néhány szerző, mint Werbőczy vagy Révay Péter művei kivételeknek tekinthetők, de paradox módon e szövegek érdekességével kapcsolatban éppen a történetírásnak voltak meg-megújuló kétségei.²³ Ezért, bár egyebekben a magyar politikai gondolkodás ideológiai értelemben meglepően komplexnek és erős történeti kontinuitást mutatónak tűnik, története ezen a szinten nem beszélhető el autonóm történetként, sem olyan narratívaként, amelyet problémamentes módon be lehetne illeszteni a német, francia, angol, olasz stb. tradíciókon alapuló eszmetörténeti elbeszélésekbe.

S valóban, a hazai eszmetörténet-írás tradicionális narratív sémái között inkább a recepciótörténetet (például miként hatott a magyarokra Machiavelli vagy Rousseau),²⁴ a vindikációt (például hogy Zrínyi vagy Eötvös koruk jelentős gondolkodói voltak, csak valamiért elfeledkeztünk róluk, vagy nem hatottak érdemüknek megfelelően),²⁵ a protokronizmust (például hogy a Szentkoronatan megelőzi a korát, mert erős közjogi karaktert hordoz a magánjog uralma

¹⁹ A terjedelmes irodalom felsorolása helyett álljon itt az egyik úttörő: Ballagi 1888.

²⁰ Domanovszky 1944: 192–194.

²¹ A kora újkori európai politikai gondolkodás történetének két monumentális összefoglalása: Goldie – Wokler (eds.) 2006 és Burns – Goldie (eds.) 1991. Utóbbi az 1450–1700 közötti időszak feldolgozása hétszáz oldalon, előbbi a 18. századra fókuszál kilencszáz oldalon.

²² Az itt kifejtetthez hasonló, bár hangsúlyjaiban eltérő diagnózist fejt ki: Trencsényi 2007; továbbá lásd: Kovács – Szűcs 2009.

²³ Lásd Teszelszky 2009.

²⁴ Pruzsinszky 2001; Eckhardt 2001.

²⁵ Előbbihez lásd Klaniczay 1954; utóbbi szisztematikus kritikájához lásd Gángó 2007.

idején),²⁶ vagy az elmúlt jövők történetét (például milyen be nem váltott lehetőségeket hordoztak Kovachich Márton György történetírói tervezetei)²⁷ találjuk. Olyan elbeszélésformákat tehát, amelyek a saját belső logikát követő, megszakítatlan, s a nyugati tradíciókkal egyenrangúként érzékelt eszmetörténeti hagyomány hiányára kínálnak valamilyen választ.²⁸

Van persze a magyar politikai eszmetörténet-írásnak egy másik vonulata is, amely lényegében meg sem próbálja a hazai társadalmi-politikai gondolkodást az európai politikai eszmetörténet fogalmi keretei között értelmezni, s mégis képes egy viszonylag zárt, autochton hagyományként láttatni azt, például werbőczyánus gondolkodásról, rendi politizálásról beszélve.²⁹ Ennek a megközelítésnek megvannak a maga előnyei, amennyiben arra a szintre, a társadalmi-politikai gyakorlathoz közeli szövegek tömegére fókuszál a politikai gondolkodás vizsgálatakor, amely valóban ennek az eszmetörténeti tradíciónak a gerincét alkotta. S természetesen megvannak a maga korlátai is ugyanakkor, mert homogenizálja, s így némiképp leegyszerűsíti ennek a hagyománynak a belső összetettségét. Az eszmetörténeti értelmezési keretek ignorálásával azonban a magyar politikai gondolkodás fontos rétegei esnek ki a történész figyelméből, márpedig több izgalmas írás világított rá az elmúlt években, hogy az eszmetörténet tanulságainak figyelembevételével jól ismertnek hitt ügyek is új megvilágításba kerülhetnek.³⁰

Többféle irányban is elindulhatunk, ha a magyar politikai gondolkodás történetét az eszmetörténeti belátásokról való lemondás nélkül, de a két fentebb vázolt interpretációs stratégiától valamelyest eltávolodva kívánjuk vizsgálni. Egy lehetséges – s kétségkívül a legambiciózusabb – út az, amelyet Trencsényi Balázs képvisel, s amelynek az a lényege, hogy a kelet-közép-európai eszmetörténetet „felhelyezzük” az európai eszmetörténet-írás térképére.³¹ Vagyis: alakítsunk ki egy olyan fogalmi keretet, amely egyszerre teszi megérthetővé és intellektuálisan érdekessé e régió fejleményeit a hagyományos politikai eszmetörténet-írás képviselői számára is, ugyanakkor kellően érzékeny marad a kelet-közép-európai régió történeti sajátosságaira is, és képes olyasmit megmutatni ezekből a sajátosságokból, amit a cent-

²⁶ Timon Ákos megfogalmazásában: „Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a magyar nép erőteljesebb közszellemmel, közjogi érzékkel rendelkezik, melyet még az őshazából hozott magával.” Idézi: Kardos 1985: 29.

²⁷ V. Windisch 1998.

²⁸ A magyar kultúra elmaradottságával kapcsolatos lehetséges vagy tényleges vádakra adott válaszként értett vindikáció fogalmához lásd Dávidházi 2004. A világtörténeti jelenségek nemzeti kultúrában belüli előredatálására vonatkozó protokronizmus fogalmához lásd Verderly 1991. Az elmúlt jövő fogalmához lásd Koselleck 2004.

²⁹ Tóth 1991; Grünwald 2000.

³⁰ Két izgalmas példája ennek Dávidházi Péter elemzése az irodalomtörténész Toldy Ferenc egyik könyvén olvasható, Disraelitől származó mottójának utóéletéről Antall József politikai gondolkodásában (Dávidházi 2004: 870–876), illetve Vaderna Gábor tanulmánya az úgynevezett Hitel-vitáról, amely alapjaiban kérdőjelezi meg a rendi és liberális paradigmák közötti szembenállásra épülő értelmezés érvényességét a szembenálló felek, Dessewffy József gróf és Széchenyi István gróf álláspontját illetően (Vaderna 2010).

³¹ Lásd Trencsényi 2007, 2011.

rális helyzetű kultúrákra kifejlesztett eszmetörténeti kategóriák mechanikus átvétele inkább elfedni, mint megmutatni lett volna képes. Egy másik lehetséges út az eszmetörténeti problémákat a politikátörténeti kontextushoz kötve, a politikai stratégia és taktika kérdéseiként értelmezi. Ennek olyan, igencsak különböző példáit találhatjuk, mint Schlett István monumentális munkája a magyar politikai gondolkodás történetéről,³² vagy Kees Teszelszky hasonlóképpen inspiráló könyve³³ a koronával kapcsolatos kora újkori elképzelések változásairól. Ezekon kívül is számos további lehetséges irányra láthatunk példát az elmúlt évekből. Így például vannak figyelemre méltó történeti kommunikációelméleti törekvések.³⁴ Vannak továbbá olyan megoldások, amelyek az eszmetörténeti kérdésfelvetést leszűkítik bizonyos, viszonylag zárt korszakokra, amelyeket így egyetlen – bár komplex – történet keretei között lehet aztán elbeszélni.³⁵ Vagy éppen – s számunkra itt és most ez tűnik igazán fontosnak – vannak az eszmetörténeti problémákat kultúrtörténeti irányba tágító kutatások is, amelyek szintén kínálnak kiutat a magyar politikai eszmetörténet fent vázolt inherens problémáinak csapdáiból.³⁶

A magam részéről úgy gondolom, a biográfia az egyik leginkább alkalmas műfaj, vagy pontosabban: a biografikus keret az egyik leginkább megfelelő értelmezési séma a magyar politikai gondolkodás történeti vizsgálatára. Mégpedig egy olyan biográfiaforma alkalmas erre leginkább, amely egyfelől több pusztán „politikai” vagy „intellektuális” életrajznál, vagyis az életrajzból nem feltétlenül emeli ki a szűk értelemben vett politikai vagy irodalmi témákat; ugyanakkor nem is elsősorban társadalomtörténeti érdeklődéssel fordul a karrierút mint bizonyos társadalmi típusokat és lehetséges életstratégiákat példázó történet felé. Mindezek helyett az általam politikai eszmetörténeti célokra ideálisnak tartott biográfiaforma az egyén által létrehozott, illetve a személyét körülvevő szövegeket kontextualizáló módon, egy összetett, gazdag politikai kultúra rétegeiként igyekszik feltárni és értelmezni, egyfajta – semmiképpen sem foucault-i értelemben vett – archeológiai módszerrel.³⁷

Ennek az eszmetörténetírás-típusnak lelkesítő hagyományai is vannak a hazai kora újkorral foglalkozó historiográfiában: Bónis György Révay-kismonográfiája, az ugyancsak tőle származó Hajnóczy-könyv, Borzsák István Budai-monográfiája, F. Csanak Dóra Teleki József-életrajza, s mindenekelőtt H. Balázs Éva torzóban maradt Berzeviczy-könyve jellegzetes példái ennek a politikai gondolkodást tágas kulturális kontextusba ágyazva vizsgáló, a politikai eszmetörténet problémáira mégis kifinomultan érzékeny biográfiaírásnak.³⁸

³² Schlett 2009, 2010.

³³ Teszelszky 2009.

³⁴ Bene 1999.

³⁵ Takáts 2007; Kecskeméti 2008.

³⁶ Vadera 2009, 2010. Érdemes még megemlíteni Keszeg Anna figyelemre méltó Gyöngyösi-életrajzát, amely egy országos hírnévre szert tett erdélyi református pap-költő életművének különféle kontextusait tárja fel rétegről rétegre (Keszeg 2011).

³⁷ Egy ilyen életrajz John Pocock Gibbon-monográfiájának első kötete. Lásd Pocock 1999.

³⁸ Bónis 1954, 1981; Borzsák 1950; F. Csanak 1983; H. Balázs 1967.

A biografikus keret három nagy előnye, hogy:

- 1) azon a szinten hagyja meg a politikai gondolkodást, ahol az a kora újkor zömének magyar történelmében valóban releváns volt: közel a társadalmi-politikai praxishoz;
- 2) a kultúrtörténeti kontextualizálás képes feltárni a korabeli emberek életének hátrahagyott szövegszerű nyomaiban az eszmetörténet – s a kortársak – szempontjából érdekes rétegeket;³⁹
- 3) a biografikus forma a maga konkrétságában nemcsak a társadalmi-politikai gyakorlathoz, de egyúttal annak esetlegességeihez is közel tartja a politikai gondolkodás vizsgálatát, s nem kényszeríti olyan léptékű általánosításokra, amilyenek megtételére megfelelő politikai eszmetörténeti „grand récit”, avagy átfogó kutatások mint megbízható bemérisi pontok hiányában csak igen felelőtlenül vállalkozhatna.

SZEMERE ALBERT ÉLETRAJZA ÉS A MAGYAR POLITIKAI GONDOLKODÁS TÖRTÉNETE

Szemere Albert életrajza, s ezen belül az 1795–97-es vizsgálat tökéletesen megfelel az előbbi három kritériumnak.⁴⁰ Egyrészt, Szemere távolról sem volt elméleti ember, de aktívan politizált, s politikai tevékenysége jól meghatározható szociokulturális kontextusokhoz kötődött. 1760-ban született egy őseire – különösen a honfoglaló Huba vezérre – büszke és Borsodban, Abaújban, Zemlénben, Ungban befolyásos, bár nem túlságosan gazdag református köznemesi családban. Közlebbi és távolabbi rokonai között találunk fontos református közéleti szereplőt (nagybátyját, Szemere Ferencet, a budai református ágenst);⁴¹ neves költőt (Szemere Pált, Ferenc fiát);⁴² megtaláljuk továbbá a maga korában igen híres borsodi inszurgens őrnagyot (Albert öccsét, Szemere Lászlót), illetve annak Bertalan nevű fiát, a majdani forradalmi belügyminisztert és miniszterelnököt. Távolabbi rokonai között említhetjük továbbá az 19. század első negyedének egyik meghatározó zempléni politikusát, Szemere Istvánt. De nem csak köznemesi családja és annak társadalmi kapcsolatrendszere érdekes. Szemere második feleségének – középkori nemesi eredetű szintén rátarti – családja, az ákosházi Sárkány familia református prédikátorok egész sorát adta: nemcsak Albert apósa volt prédikátor, de három sógora is.⁴³

Szemere Albert a műveltebb református köznemesek közé tartozott miscolci, majd sárospataki tanulmányaival, ügyvédi vizsgájával, irodalmi és teológiai

³⁹ Ennek a fajta olvasásmódnak persze megvannak a túlinterpertálásra ösztönző veszélyei, amelyek klasszikus kritikája Skinner 1997.

⁴⁰ Az eddigi legrészletesebb feldolgozás Pauleczki 1994.

⁴¹ A Pécelen lakó Szemere Ferencnél patvaristáskodott Albert fiatal korában.

⁴² A fiatal költőt Szemere Albert mindig szívesen látta maguknál, s a jelek szerint igyekezett népszerűsíteni munkáit zempléni ismerősei között is.

⁴³ A feleség családjáról a halottbúcsúztatók adnak részletes tájékoztatást, lásd Majoros 1825: 57.

érdeklődésével.⁴⁴ A korszak olyan kultúrtörténeti szempontból kiemelkedő alakjaihoz, színes egyéniségeihez fűzte több évtizedes ismeretsége, mint gróf Dessewffy József vagy Kazinczy Ferenc, Barczafalvi Szabó Dávid, Kölcsey Ferenc vagy Szemere Pál.⁴⁵ Megjegyzendő az is, hogy Tolcsván, a hegyaljai borvidék szívében élt, s színes, bár nem magasra ívelő közéleti pályát futott be. A református egyházban volt deputációk tagja, bizonyos alkalmakkor a szuperintendens képviselője, ezenfelül tolcsvai főcúrátor, sőt hét évig a zempléni egyházmegye coadjutor curátora is.⁴⁶ A vármegyében rövid ideig tartó alszolgabírószágon túl főként táblabíróként, a közgyűlések lelkes látogatójaként, botrányok gyakori szereplőjeként, s időről időre speciális feladatok elvégzésére kijelölt – ún. *surrogatus* – alispánként tevékenykedett.⁴⁷ Vagyis Szemere biográfiája nem egy teoretikus elme, hanem egy a kora újkor utolsó szakaszának mindennapi politikai kultúráját elsajátító és azt gyakorló ember világába enged betekintést.

Másrészt Szemere életében – s ezen belül politikai működésében – mégis mindvégig központi szerepet játszott különféle műfajú szövegek létrehozása, s ezek egy jelentős része szerencsére ránk is maradt – mindenekelőtt Kazinczy-nak, hajdani barátjának köszönhetően. Az 1795–97-es vizsgálathoz írt szövegei a legkorábbiak közé tartoznak, de később is hasonlóan aktív maradt: 1805-ben latin nyelvű gúnyos levélben támadta Colloredo minisztert,⁴⁸ a Munkács várába

⁴⁴ Majoros 1825: 49–50 és 53.

⁴⁵ Szemere Kazinczy-nak pataki iskolatársa és sokáig barátja volt, egészen az 1810-es évek végéig fel-feltűnik Kazinczy levelezésében és egyéb irataiban. A lélekbúvár Kazinczyt, sok más ember mellett, szívesdedül foglalkoztatta Szemere alakja is, így hosszú időn át módszeresen gyűjtött róla adatokat. Dessewffy és Szemere dokumentált ismeretsége 1800-ba nyúlik vissza, amikor is Szemere – egy Dessewffy-epigramma tanúsága szerint – a Sátoraljaújhelyre látogató Dessewffy-t mint költőt borostyánkószorúval fogadta. Később Szemere személye gyakran megjelent Dessewffy és Kazinczy levelezésében; Dessewffy iratai között őrződött meg Szemere Albert 1811-es felirattervezete is. Utolsó dokumentált kapcsolatfelvételük Szemere Albert egy hálálkodó levele 1822-ből, amelyben már elszegényedve és súlyos betegen mond köszönetet a gróf nagylelkű anyagi segítségéért. Kölcsey Szemere Pál közeli barátjaként került ismeretségbe vele, legalább egy szüretet nála töltött 1814-ben, és egy verse bekerült Szemere Albertné *Stammbuch*-jába is (Kölcsey 2001: 615).

⁴⁶ A tolcsvai főcúrátor, vagy gondnok Tolcsva mezőváros református gyülekezetének világi elnöke, a coadjutor curator ún. segédgondnok, a református egyházmegye világi elnöke a lelkész elnök, az esperes mellett. Szemere coadjutor curátorságához lásd Majoros 1825: 51. Egyházi tevékenységének néhány további adata: 1795 májusában részt vesz az új oktatási rendszer körüli tárgyalásokban; 1795 szeptemberében Szombathi Jánossal részt vesz Debrecenben a szuperintendens-választáson és a vizsgán; 1798. május 2-án iktatják be Rozgonyi János Szentgyörgyi helyére, és Szemere Albert szerepel a szuperintendens deputátusaként (Szombathi 1860: 213–214, 217–218). 1794. április 14-én a tiszinenni egyházkerület közgyűlése Szemerét és Horváth Györgyöt bízza meg a Helytartótanács utasításának végrehajtásával, egy Péczely József által eladásra küldött könyv példányainak összegyűjtésével (Zoványi 1908: 121).

⁴⁷ Majoros 1825: 50–51. Érdemes lehet összevetni Szemere pályafutásának adatait a nála lényegesen gazdagabb, befolyásosabb, de azért rendi értelemben mégiscsak hasonló társadalmi hátterű Rhédey Lajos karrierútjával. Lásd Szilágyi Márton tanulmányát ebben a lapszámomban.

⁴⁸ Kazinczy 1907: 514–516 (4004). Kazinczy Ferenc levele Gr. Dessewffy Józsefnek, Széphalom 1821. aug. 20.; Kazinczy 1907: 416–420 (4005). Kazinczy Ferenc levele Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1821. aug. 20.; Kazinczy 1960: 309–311 (5852). Komlósy László levele Kazinczy-nak, Beregszász, 1821. szept. 25.

menekített Szent Korona 1806. március 14-i tolcsvai megpihenése emlékére verset adatott ki,⁴⁹ az 1808-as országgyűlésről a történetírás által is számon tartott paszkvillust írt Kazinczynak,⁵⁰ 1811-ben felirati javaslatot szerkesztett a devalváció ellen,⁵¹ 1814-ben kiadatta elhunyt barátja, Palóczy Pál tolcsvai, majd tálylyai prédikátor verseit,⁵² 1815-ben levélben kérte Dessewffy Józsefet, hogy támogassa barátját, Barczafalvi Szabó Dávid hajdani pataki professzort egy perpetuum mobile elkészítésében.⁵³ Bizonyos mértékig még az 1825-ben megjelent halottbúcsúztatói is ide sorolhatók, bár az addigra teljesen elszegényedett Szemere öröksége helyett rokonainak és jóakaróinak anyagi támogatása lehetett a forrása a korban nem ritka, de nem is mindennapi kiadvány megjelentetésének. Mindehhez jönnek még egyéb dokumentumok, amelyek Szemere életútját kísérik (különösen izgalmasak a hajdani barát, Kazinczy remekbe szabott életrajzi anekdotái), így például az 1795–97-es vizsgálat terjedelmes iratai. Ez teszi lehetővé, hogy Szemere életének több kulturális rétegét is feltárhassuk.

Harmadrészt, bár merészség lenne Szemere életrajzát bármilyen módon is reprezentatívként, s főként tipikusként leírni, mégis, ha összevetjük – a szó igen tág értelmében vett – generációjának más, biografikus feldolgozás tárgyává vált tagjaival, könnyen belátható, hogy Szemere életútja mást kínál, mint a legalapossabban megvizsgált figurák életrajzai. Hajnóczy Józsefben (1750),⁵⁴ Martinovics Ignácban (1755), Vay Miklósban (1756), Kazinczy Ferencben (1759), Berzeviczy Gergelyben (1763), Budai Ézsajásban (1766), Kármán Józsefben (1769) és Dessewffy Józsefben (1771) közös, hogy életük összekötő kapcsot jelentett a felvilágosult reformpolitika és a reformkori liberalizmus között, vagy egy ilyen irányú fejlődés – végül beváltatlan maradt – ígéretét hordozták. Többségük jozefinista indíttatású, esetleg külföldi tanulmányokkal a háta mögött, nemegyszer a jakobinus ügyben érintett személy, de legalábbis olyan ember, akinek 1795 egyértelmű fordulat az életében. Szemere viszont a *többiek* közül való, akiknek még neve sincs a magyar eszmetörténet-írásban,⁵⁵ bár számos létező címke biztosan ráillik az ő gondolkodására is, amelyet egyszerre jellemzett a rendi alkotmányossághoz és a királyhoz való ragaszkodás, a forradalomellenesség, egyfajta konzervatív felvilágosodás és az ortodox kálvinizmus. Hangsúlyoznunk kell, hogy Szemere persze nem tipikus példaként érdekes, hanem mint egy egyedi eset egy olyan minden bizonnyal igen heterogén csoportból, amelynek gondolkodása mindaddig alig-alig vonta magára az eszmetörténészek figyelmét, paradox módon talán éppen azért, mert túlságosan is ismerősnek tűnt. Szemere életraj-

⁴⁹ Dongó 1906.

⁵⁰ Kazinczy 1960: 162–163 (5749). Szemere Albert levele Kazinczynak, Tolcsva, 1808. nov. 25.

⁵¹ Szemere Albert felirattervezete az 1811. évi devalváció tárgyában, Dessewffy József hagyatéka, MTAK Kt. MS 10.231/e. Vö. Poór 1988: 153.

⁵² Palóczy 1814.

⁵³ Csak a választ ismerjük: Ferenczy (s. a. r.) 1888: 17–18.

⁵⁴ A születési dátumokat az egyszerűség kedvéért *A magyar írók élete és munkáiból* adtam meg. Lásd Szinnyei 1891–1914 megfelelő köteteit.

⁵⁵ Erről a historiográfiai hiátusról lásd Szűcs 2010b.

zának tehát akkor lehet haszna, ha segít rácsodálkozni ezeknek az eszméknek az ismerős-ismeretlenségére, s felkelti az érdeklődést a további kutatás iránt.

EGY ÉLETRAJZI EPIZÓD TANULSÁGAI: A SZEMERE-ÜGY DOKUMENTUMAI

A Szemere-ügy elsősorban a nádori titkos levéltár, kisebb részben a királyi jogügyi igazgató levéltárának iratai segítségével rekonstruálható, amelyek egy része már nyomtatásban napvilágot látott a Domanovszky Sándor által szerkesztett *József nádor iratai* című kiadványban. Domanovszky figyelmét egyébként is felkeltette az eset és Szemere személye, így a vele történekről beszámolt a József nádor életéről szóló munkájában,⁵⁶ a forráskiadványban pedig nemcsak az említett két lelőhelyen lévő iratokat közölte vagy ismertette, de a Staatsratnak a Szemere-üggyel foglalkozó anyagait is.⁵⁷ Igaz, a jogügyi igazgatói levéltári iratokat külön nem említette.

A lefolytatott vizsgálat anyagait két szempontból is érdemes megvizsgálni. Egyrészt arra kell figyelmet fordítanunk, milyen nyelvi, fogalmi eszközök álltak a szereplők rendelkezésére – szemtanúk és jelen nem lévők számára egyaránt – az 1795. december 17-i események értelmezéséhez, voltak-e esetleg eltérések a különböző szereplők számára hozzáférhető diszkurzív repertoár tekintetében. Másrészt legalább ilyen fontos az is, milyen stratégiai elrendezést figyelhetünk meg az események interpretálásában, a rendelkezésre álló diszkurzív eszközök használatában: mire és milyen célból használták ezeket az értelmezéseket. Utóbbi szempont azért fontos, mert segítségével tudjuk rekonstruálni a korabeli politikai gondolkodás konkrét életrajzi tétjeit. S ez valóban nem mellékes szempont, hiszen egy ilyen ügyben a forradalmi háborúk kellős közepén, egy évvel a jakobinus per után, ha talán nem is élet vagy halál forgott kockán, de biztosan bukás, sőt, súlyos börtön fenyegette a vádlottat. Érdemes belegondolni: kevesebb mint egy hónap kellett ahhoz, hogy a birodalom legfőbb kormányzati szervében fogalmazzák meg a *crimen laesae majestatis* vádját egy aprócska mezővárosban elhangzott kijelentéssel kapcsolatban, s hogy kimerítő vizsgálat induljon – egyebek között – annak tisztázására, vajon valóban infámisnak nevezte-e Szemere Albert a királyát. Az első szempont viszont azért érdekes, mert a politikai kultúra sosem homogén, hanem eltérő intézményi praxisokhoz kötődő, különböző forrásokból származó diskurzusok egyvelege, egy politikai szöveg többnyire számtalan különböző diszkurzív tradíció metszéspontja, így a ránk maradt források eszmétörténeti tekintetben többszörösen rétegzettek; e rétegek feltárása mutathatja meg számunkra egyfelől az adott korszak politikai kultúrájának komplexitását, másfelől az egyes gondolatmeneteknek a meghatározott kontextusokhoz kötődő,

⁵⁶ Domanovszky 1944: 273.

⁵⁷ Domanovszky (szerk.) 1925: 78–79, 167, 171–175.

s a kortársak számára többnyire magától értetődő jelentéseit, amelyek sokszor csak implicit módon épültek be a szövegekbe.

Stratégiai szempontból a vizsgálati iratok végső soron a „kicsoda Szemere Albert?” kérdés megválaszolására irányuló kísérleteknek tekinthetők. Nyilvánvalóan így gondolta ezt a feljelentő szolgabíró, Nagy Imre, aki – láttuk – becsületbeli kérdésként tálalta az ügyet, s azt várta a hatóságoktól, hogy tisztázzák őt az infámia vádja alól és adjanak neki elégtételt Szemere Alberttel szemben. Nyilvánvalóan ugyanígy gondolták ezt a zempléni particularis congregatio tagjai is, akik már idézett szavaikban „vakmerően sértő” és „borzadást szerző becstelen” szavakért vádolták be Szemerét. De így gondolhatta József nádor is, amikor lejárató kampányt sejtett a Martinovics-összeesküvés felfedezése kapcsán jó szolgálatokat tevő, s ezzel magának rengeteg ellenséget szerző Szemere Albert ügyének kipattanása körül.⁵⁸

Akinek esetében azonban a legnyilvánvalóbb, hogy úgy vélte, személyének, élettörténetének megítélésén múlik ügyének sorsa, az maga Szemere Albert volt, hiszen védekező iratának és a hozzá csatolt többi dokumentumnak a funkciója aligha lehetett csupán annyi, hogy rekonstruálja az 1795. december 17-én történeteket. Annál is kevésbé, mert az elhangzott, kétségkívül súlyos szavakra több szemtanú szolgálhatott bizonyítékokkal. Így Szemere számára sokkal fontosabbnak tűnhetett saját intencióinak, illetve az azokkal kapcsolatban általa adott interpretációt hihetővé tenni képes kontextusnak – mindenekelőtt saját életútjának – felvázolása. Ennek megfelelően Szemere a korszak jogi kultúrájának – mondjuk így: hermeneutikai – konvencióira hivatkozva azzal érvelt már József nádornak címzett 1796. február 16-i beadványában is, hogy mind az ország polgári törvényei „conceptis verbis” előírják (a római jogi terminus azt jelenti, hogy a törvény kifejezetten meghatároz valamit), mind a természet törvénye azt követeli: addig ne ítéljék meg tetteit, amíg azok pontos körülményeit meg nem vizsgálták, mert szavai kiragadva összefüggéseikből más értelmet hordoznak, mint eredeti kontextusukban.⁵⁹ S hogy ez valóban nem volt alapjaiban elhibázott elképzelés, azt éppen József nádor imént idézett fejtegetései igazolhatják, ame-

⁵⁸ „Es könnte also vielleicht der ganze jeztige Gegenstand unter diesen Personen abgeredet worden sein, um diesen Szémeré verdächtig zu machen und zu strürzten, welches bei einer genauen Untersuchung sich entdecken wird” – mondja a nádor, vagyis: „Elképzelhető, hogy ezek a személyek összebeszéltek, hogy ezt a Szemerét gyanúba keverjék és megbuktassák, ezt azonban csak egy részletesebb vizsgálat tudná felderíteni.” Lásd Domanovszky (szerk.) 1925: 79. Szemere Albert korábbi szolgálataira lásd Benda (szerk.) 1952–1957: 158–159.

⁵⁹ Mint mondja, „verba extra nexum rei gestae spectata, alium prorsum fundere sensum, quam quo eadem, in integro rei gestae contextu accepta fuere”, azaz, „az összefüggésükből kiragadva vizsgált szavak teljesen más értelmet kapnak, mint eredeti kontextusukban” (MOL E 708 4. doboz fasc.54. B 88 Acta Szabó – Szemere – Schneider – Szinyei et Stephanides). Mindez nem különbözött lényegesen attól a felfogástól, ahogy a korszakban a régi szövegek értelmezését elképzelték, miként azt Szemere Albert maga is megtanulhatta tanárától, Szentgyörgyi Istvántól. Ezt azért érdemes felidézni, mert a „hermeneutika törvényei” ez esetben magukban foglalták a nyelvhasználat és az érvelés nyomon követése, a kontextus rekonstruálása mellett a szerző életútjának vizsgálatát is, s felhívták a figyelmet arra, hogy az ember ne tulajdonítson a szövegeknek saját elképzeléseket (Szentgyörgyi 1805: 74).

lyekben azt állította: egy korábban oly jó szolgálatokat tevő emberről nehezen hihető, hogy most felségsértő kijelentésekre ragadhatja magát.

Ne feledjük azonban, hogy ez csak egy diszkurzív stratégia volt, az adott eset interpretálásának sikerrel kecsegtető, de azt korántsem garantáló útja, amely a kora újkori magyar jogi kultúra konvencióiból következett mind a vádló, mind a védekező fél számára, de amelyet egyéb szempontok érvényesülése kudarcra is ítéltetett. Domanovszky összefoglalójából kitűnik ugyanis, hogy az államapparátus előtt többféle út is nyitva állt az ügy megítélésére. Már József nádor jelentése előtt készült egy kancelláriai felterjesztés az Államtanács számára, amely megvilágította Szemere kijelentésének jogi hátterét (sőt, tartalmilag egyetértését is kifejezte), ugyanakkor párhuzamot vont egy két évvel korábbi esettel, amikor egy bizonyos Czagányit hasonló kijelentésekért „vasban való börtönre” ítélték.⁶⁰ Míg tehát a nádori jelentés a jellembeli megbízhatóság, addig a kancelláriai felterjesztés a hivatali működés következetessége felől közelítette meg a problémát. Nyilvánvaló, hogy e kétféle stratégia közötti választás sorsdöntő volt Szemere Albert védekezése szempontjából: a kancelláriai elképzeléseket követő ügykezelés nyilvánvalóan lezárta, a nádoré viszont megnyitotta az utat az önéletrajzi jellegű védekezés előtt.

Mivel a vizsgálat során a nádor által javasolt szempont érvényesült, Szemere számára lehetségessé vált, hogy úgy prezentálja magát Szentiványi Ferenc királyi biztos, s ezáltal közvetve az egész államapparátus előtt, ahogy azt ő a legelőnyösebbnek vélte. Így a királyi biztosnak írt 1796. március 3-i beadványában nem csupán arra vállalkozott, hogy módosítsa a szolgabíró által már a feljelentésben elbeszélt történetnek az 1796. december 17-i eseményekkel kapcsolatos részleteit (amit a királyi biztos a február 29-i és március 1-jei terebesi kihallgatásokból más szempontból már amúgy is megismert), de igyekezett részletesen felvázolni azt a kontextust is, amelyben szavai valóban elfogadhatóak és félreértéstől mentesek lesznek. E célból beadványában röviden összefoglalta addigi politikai pályájának bizonyos korábbi állomásait, és azt igyekezett jellemének ábrázolására felhasználni, továbbá csatolt munkájához néhány kiegészítő dokumentumot, amelyek alkalmasnak tűntek védekezése alátámasztására. Így például egy németből fordított és neki ajánlott franciaforradalom-ellenes röpiratot „ex Burke”; egy korábbi szolgálatait megköszönő levelet a jakobinus perben hírhedtté vált királyi jogügyi igazgatótól, Németh Jánostól; egy elképesztő verstöredéket Sándor Lipót haláláról és a francia forradalomról; illetve néhány további érdekességet: egy magyar nyelvű igazolást arról, hogy saját pénzén felszerelte és katonának küldte egy legényét, valamint egy saját maga által összeállított tanúkihallgatási kérdéssort, amelyet három tanú alá is írt.

Szemere védekező iratának első felében vázolta fel saját portréját. Mindenekelőtt azt tartotta fontosnak elmondani, hogy a vallási ortodoxia szigorú őre („rigidus ortodoxiae satelles sum”), s hogy éppen ezért választották őt meg a zempléni egyházmegye coadjutor curátorának. Ezt nyilván azért is hangsúlyozta, mert

⁶⁰ Domanovszky (szerk.) 1925: 78.

ez valóban komoly tisztségnek számított a református egyházszervezetben, de azért is, mert vallási beállítottságát és magatartását mint állhatatos – a „constancia” kifejezés vissza-visszatér védekezésében – erkölcsi elveinek példáját kívánta prezentálni, hogy azt mondhassa, elveiből következőleg („ex principiis meis”) volt lehetetlen, hogy a királlyal szemben törvénytelenül szóljon. Ezt illusztrálta aztán három konkrét példával. Arra hivatkozott, hogy a hazafias rajongás idején („occasione enthusiasmi patriotici”), amikor Zemplén megye elrendelte a nemesi összeírások elégettetését, ő volt az egyetlen, aki ezzel a büntetssel nem értett egyet, ám a sokasággal szemben tehetetlennek bizonyult. Szintén felemlgette, hogy amikor valaki a külső katonaság eltávolítását javasolta a közgyűlésben, ő tiltakozott, s ezért el akarták távolítani a vármegyeházból, de legalábbis megkísérelték elhallgattatni. Végül a következő esetet is felhozta mentségére: amikor a később a jakobinus ügyben érintetté vált Szulyovszky Menyhért azt állította, hogy II. Józseffel az öröklés fonala megszakadt, s ezért lehetséges új kormányformát („nova forma regiminis”) bevezetni, Szemere kiállt a Habsburg-háznak a Pragmatica Sanctióban biztosított jogai mellett. Ez utóbbi eset kapcsán védekező iratában még azt is elmondta, hogy hűségéért sosem várt jutalmat, mert a hűsége („fidelitas”) ugyanaz igaz, mint amit a kegyességről („pietas”) mondanak, hogy tudniillik gyanús, ha folyton mutogatja magát, mert az igazi kegyességnek nincs szüksége tanúkra.

Szemere láthatóan nagy gondossággal rajzolta meg önarcképét, hogy szavainak megfelelő kontextusát bemutathassa, s e portré kulcsszavai (például *constancia*, *principium*, *pietas*⁶¹) és ellenfogalmi (így az *enthusiasmus*, *multitudo*, *hedera insignire*⁶²) tudatosan kijátszották az elveiért állhatatosan kiálló s ezért külső jutalmat nem kereső egyén és a szenvedélyektől magával ragadott sokaság szembeállításában rejlő lehetőségeket. Ez a szembeállítás a római sztoikus etika világát idézi, s nem véletlenül. A kora újkori magyar politikai kultúrában a külső kényszereknek való ellenállás – s ezáltal a politikai ellenzékiesség – igazolására, illetve a behódolás kritikájára ez a cicerói, senecai, tacitusi szövegekből levezetett nyelv kínálta a talán legkézenfekvőbb utat. Ebbe belefért – sőt, elvárható volt – az is, hogy a kényelmetlen igazságokat is szóvá tegye az ember.⁶³ A példák, amelyeket Szemere felhozott, persze olyanok, amelyek önmagukban véve is alkalmassak lehettek lojalitásának igazolására, a korábbi hűség bizonyítékait azonban az ebbe igazán jelentőssé a gondolatmeneten belül, hogy egy olyan fogalmi keretbe illeszkedtek be, amelyben az állhatatos kiállás bizonyos elvek mellett többletérté-

⁶¹ Állhatatosság, elvhűség, kegyesség.

⁶² Rajongás, sokaság, kitüntetni.

⁶³ Minden bizonnyal ezzel magyarázható a diétai politizálásnak az a Poór János könyvében (Poór 2003) szenvedélyesen kritizált vonása, hogy a konfliktusok során a rendek elsősorban álláspontjuk kifejtésére, „felségvizeik kijelölésére” törekedtek a diétákon, és önképük szerint nem önző érdekek védelmében léptek fel, hanem még bizonyos erkölcsi nagyságot is tulajdonítottak maguknak. Az ő nézőpontjukból nézve a királyi leiratokkal való szembeszegülés morálisan igazolható tett volt, a külső kényszerekkel szemben a szabadság védelmezése.

ket adott az önmagukban is dicséretes tettekhez, ugyanakkor alkalmas volt arra, hogy egy kellemetlennek tetsző tettet is pozitívabb megvilágításba helyezzen.

Okkal kételkedhetünk e sztoikus önábrázolás pszichológiai hitelében, részben azért, mert Nagy Imre szolgabíró feljelentésében inkább egy hirtelen dühbe gurult és durvaságokat kiabáló emberről olvashatunk, akit le sem lehetett nyugtatni – amely változatot a terebesi kihallgatásokon a tanúk általában többé-kevésbé megerősítettek. Ráadásul Kazinczy is, aki számos szórakoztató anekdotában örökítette meg Szemere Albert alakját, hirtelen haragú, meggondolatlan, bár éles eszű emberként beszélt róla.⁶⁴ Látnunk kell azonban, hogy Szemere számára, bármennyire is elhíhette magáról, amit írt, valójában mégsem az önportré pszichológiai hitelessége volt a tét, hanem annak morális érvényessége. Ezért kellett saját tanúkihallgatási kérdéssorozatban olyanokat írnia, újránarrálva a botrányos jelenet részleteit, mint hogy „tselekedetit SzolgaBiro Uramnak a Törvény ellen valónak lenni *hoszasan mutogatván Szemere Albert Ur*”,⁶⁵ vagy, hogy a szolgabíró válaszára „ekképen felelt légyen Szemere Albert Ur egy *keves megmosolygással*”, s aztán, mikor figyelmeztették, hogy az infámis jelzőt könnyen a királyra lehetne érteni (holott saját változatában csak a törvény szavait idézte), azt, hogy „*meg illetődéssel ezt felelte légyen: Kérem az Urat Engem consequentiakkal ne teszteljen, és most látom már hogy jó Törvény volt ez, melj űerént a Consequentiariusok*”⁶⁶ fel akaűtatni parantsoltattak. mert Én ezen a királt teljességgel nem értem, s azis meg lehet hogy ebbe a királj semmitsem tud, sőt abba nem kételkedem hogy magais a királj /: mivel a Törvényeknek meg tartására megesküött /: ha tudná hogy SzolgaBiro Ural ilj móddal manipulálja ezen világos, és dolgot, és nomine publico kéri minden bizonnal inprobálná.” De ezért történt az is – saját változatában legalábbis –, hogy mikor a szolgabíró elutasította, hogy egy jelen lévő nemesember javaslatára ne „nomine publico”⁶⁷ kérje a subsidiumot, hanem „nomine privato”,⁶⁸ s mikor egy másik nemesember maga is „actus extra sphaeram legalis proceduræ sit”⁶⁹ szavakkal minősítette törvénytelennek a felajánlások *nomine publico* gyűjtését, s a többiek mégis felírták nevüket a listára, Szemere egyrészt „feddözött vélek”, hogy ha őszintén adnak, adjanak többet, másrészt a félreértések elkerülése érdekében azt íratta fel a listára, hogy ő nem akarja a törvényt megsérteni („Albertus de Szemere legi praevicari non vult”). Vagyis, az ő történetváltozatában nyoma sincs dühnek, sértéseknek, viszont van egy elveit türelmesen magyarázó, szavainak kiforgatását élesen visszautasító, az

⁶⁴ Kazinczy 1901: 461–463 (2695). Kazinczy Ferenc levele Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1814. júl. 8.

⁶⁵ Kiemelés, itt és a többi idézetben – Sz. Z. G.

⁶⁶ A consequentiarius az, aki hamis következtetéseket von le valaki szavaiból, félremagyarázza azokat. A kora újkorban gyakran hivatkoztak az ilyen rosszhiszemű emberekre, a filozófus Leibniz nevéhez fűzték például az „óvakodj a consequentiariusoktól” (cave a consequentiariis) mondatát. A Szemere által említett „jó törvényről” nincs tudomásom.

⁶⁷ Hivatalosan.

⁶⁸ Magánemberként.

⁶⁹ „Ez az aktus a törvényes eljárás szféráján kívül van.”

ellenérvek és a többiek viselkedésének belső ellentmondásaira bizonyos fokú fölényrel reagáló ember, aki most, a királyi biztos előtt is rendületlenül hisz saját igazában, s akinek tetteit legalább annyira igazolják jogi és politikaelméleti érvei, mint saját jellemrajzának sztoikus vonásai. Voltaképp beleillett volna ebbe a leírásba az a védekezésében nem említett, de a feljelentésben szereplő fordulat is, hogy „és ha vasat viselekis azon láncz szemeket úgy fogom tartani, mintha gyöngy szemeket viselnék lábaimon”, hiszen ez az elvekhez a külső kényszerekkel szembeni ragaszkodást fejezte ki. Mégis, Szemere aligha véletlenül hagyta ki a fordulatot: szavai túlságosan provokatívák voltak, s most jobbnak láthatta azt hangsúlyozni, hogy a szolgabíró sértette meg a törvényt, ahelyett, hogy az egész államapparátus törvénytelenységét sugalmazza.

Szemponunktukból persze az is nagyon érdekes, milyen további rétegei vannak Szemere védekezésének. Az egyik például abból a latin védekezésében és a magyar kérdéssorban is megjelenő érvből kiindulva rekonstruálható, amely szerint a magyar politikai berendezkedés – a kora újkorban népszerű, bár végső soron arisztoteliánus gyökerű *forma regiminis*⁷⁰ elmélet terminusaival – „aristocratiával temperaltatott Monarchia”, s nem „absolutus despotismus”.

A kormányformák elmélete közismerten különbséget tett az egy, a kevés és a sokaság uralma között; továbbá megkülönböztette a jó és a rossz kormányformákat azon az alapon, hogy ott a törvény uralkodik-e vagy az adott személy vagy csoport érdeke. Feltételezték azt is, hogy a kormányformák eredendően instabilak, ki vannak szolgáltatva olyan tényezőknek, mint a közösséget alkotó csoportok részérdekei, illetve a politikai közösség tagjainak erénye, így alá vannak vetve a történeti változásoknak (ez volt a polübioszi „anakükloszisz tana”). Létezett emellett egy a tulajdonjog és a kormányforma kapcsolatára vonatkozó machiavelliánus hagyomány is, amely a kormányformák tanának egyfajta „történeti szociológiáját” is megteremtette, s számtalan vitát indukált a földbirtoklás politikai jelentőségéről.⁷¹ Mindez jelentősen különbözött a hatalmi ágak elválasztásának mai – retrospektíve Locke-hoz és Montesquieu-höz kötött – doktrínájától, amely egy funkcionális alapú különbségtétellel él a hatalomgyakorlás különféle formái között. Ennek különféle változatai szintén visszavezethetők az antik politikaelméletre, és a reneszánsz óta szintén komoly szerepet játszottak a stabil politikai rendre vonatkozó spekulációkban. A két tradíció nem zárta ki egymást, látnunk kell azonban, hogy a kora újkorban az egy, a kevés és a sok uralma közötti különbségtétel elemibbnek és fontosabbnak tűnt a funkcionálisnál.⁷²

⁷⁰ Kormányforma.

⁷¹ Az itt adott komplex leírás főként Pocock (1975) felfogását követi. Skinner (1978) élesen elválasztja a szerinte skolasztikus kormányforma-elméletet és a republikánus virtuelméletet. A kora újkori politikai gondolkodás újabb szintéziseiben (Burns – Goldie [eds.] 2006 és Goldie – Wokler [eds.] 1991) a *forma regiminis*re vonatkozó ismereteinket inkább adottnak tekintik, s a korabeli gondolkodás egyedi változataira összpontosítanak.

⁷² Ez a különbségtétel is fontos szerepet játszott a 18. század végi magyar politikai gondolkodásban, lásd Péter László kissé álnaiv beszámolóját a montesquieu-i tanok hazai elterjedéséről

Ebben a fogalmi keretben a monarchia a törvény által szabályozott egyeduralom, a despotizmus vagy türannisz a személyes egyeduralom; az arisztokrácia a kevesek jó uralmi formája, az oligarchia a kevesek rossz kormányformája. A sokaság uralma a kora újkorban többnyire általában negatív jelentéseket hordozott, bár itt is megkülönböztették a törvény által korlátozott, illetve a csöcselék szenvedélyeinek kitett kormányformát. Gyakran előfordult, hogy a törvény által szabályozott kormányformát – megkülönböztetve a rossz formától – mint respubicát fogták fel, de az biztos, hogy azt gondolták: az ilyen kormányforma alatt élő emberek alapvetően szabadok.⁷³ S általában azt gondolták, hogy a legjobb alkotmányok elegyítik a három uralmi forma előnyeit, hogy ellensúlyozzák azok hibáit. Ez volt a kevert alkotmány (regimen mixtum vagy mikté politeia).

Kiterjedt viták folytak arról, melyik alkotmány melyik típusba sorolható, bár voltak olyanok, amelyeket többnyire tipikus példának tartottak: így Velence sokáig az arisztokrácia mintapéldájának számított, Athén a demokráciáéénak, Róma a kevert alkotmányéénak. A 17. századtól általában Anglia berendezkedését is mind határozottabban kevert alkotmányként fogták fel. És a magyar rendek legkésőbb a 18. századtól a magyar *forma regiminist* is ugyanebbe a kategóriába sorolták, megteremtve a később nagy karriert befutott angol–magyar alkotmányossági párhuzam egyik pillérét (az alkotmány történeti jellege mellett). Ez a fogalmi keret olyan általános volt, hogy nélküle el sem lehetne képzelni akár az amerikai alkotmányozás vitáit, akár olyan teljesen különböző eszmetörténeti jelenségeket, mint a komparatív politikaelmélet vagy a klasszikus republikanizmus, vagy olyan, egymástól igencsak távoli szerzők munkáit, mint Montesquieu, David Hume, William Blackstone és Christian Wolff.

Mindez azt jelenti, hogy Szemere egyrészt nem tisztán monarchikus jellegűnek, egy ember uralmának, hanem „kevert alkotmánynak” tekintette a hazai politikai berendezkedést, márpedig, mint láttuk, a *forma regiminis* elmélete szerint a kevert alkotmány kiegyensúlyozottabb (ezt fejezi ki a „temperáltatott” jelző), stabilabb és magasabb rendű, mint a tiszta formák.⁷⁴ Másrészt Szemere azért is tiltakozhatott az ellen, hogy Magyarországon despotizmus volna, mert itt vannak olyan törvények, amelyek megvédik az ország szabadságát (kimondatlanul bár, ez azt jelentette, hogy Szemere számára Magyarország a szó kora újkori értelmében *respublica* volt). Az ő megfogalmazásában a királyi hatalomnak korlátot szabó – ez esetben az országgyűlés hozzájárulását a subsidiumkéréshez megkövetelő – törvények az ország „belső alkotmányát tartó oszlopai”, sajátos garanciák. Szükség is van rájuk, „mert az Ország minden executiva potestast

(Péter 1998: 342–345). Arról, miként szorítja háttérbe a *forma regiminis* fogalomkészletét a funkcionális megkülönböztetés az amerikai alkotmányozó vitákban, lásd Wood 1972.

⁷³ Szélsőséges példája ennek a lengyel Rzeczpospolita, amelynek mindvégig volt királya – itt a köztársasági jeleget persze a *ius electionis* (a királyválasztás joga) adta, de Angliát is tekintették „monarchikus köztársaságnak” (McDiarmid [ed.] 2007).

⁷⁴ Szemere felfogásával megegyezően ír Magyarországról Decsy 1793: 59–61.

által adván a királynak”,⁷⁵ vagyis – mivel a végrehajtó hatalmat teljesen a királyra ruházta – csak a törvények által biztosított garanciák segítségével támaszkodhat alkotmánya megőrzése ellenében. Az inkriminált kifejezés pedig, az „infámis” jelző, éppen azokból a törvényekből származott, amelyek az alkotmány fennmaradását biztosítják, így nem Szemere dühét fejezte ki, hanem pusztán idézet volt, egy tisztán politikaelméleti és jogi argumentáció része. Szemere meg is nevezte védekező iratában azokat a törvényeket, amelyek a diéta nélküli subsidiumkérés tiltották: Ulászló 5. dekrétumának 1. artikulusát (az 1504. évi I. tc.) és az 1681. évi törvények 12. artikulusát (1681. évi XII. tc.), amelyek azt a célt szolgálták, hogy a magánérdeket szolgáló különfelajánlásokat lehetetlenné tegyék.⁷⁶

Szemere védekezése ezen a ponton egyébként nem volt teljesen veszélytelen saját magára nézve (ahogy évekkel később – 1807-ben – Vay Miklós báró egy nagyon hasonló diétai okfejtése miatt lett megfosztva tábornoki rangjától és lett kegyvesztett néhány hónapra).⁷⁷ Miközben tisztázni igyekezett magát a vád alól, mely szerint a Pálffy-levél egy fordulatára azt reagálta volna, hogy Magyarországon nincs „absolutum imperium”, s így Magyarországnak nem monarchája, hanem királya van, valójában azt sugallta, hogy a királyi hatalom szüntelenül zsarnokságba fordulással fenyegeti az ország alkotmányát.⁷⁸ Okunk van feltételezni, hogy szavainak ezt a kellemetlen implikációját igyekezett érvényteleníteni azzal a voltaképp szintén kétélű feltételezéssel a tanúkihallgatási kérdések között, miszerint egyedül Nagy szolgabíró követett el törvénysértést, amikor *nomine publico* kért zabot, és ha a törvényekre esküt tevő király tudna erről, perbe fogatná az illetőt. Másfelől persze, le is tompította szavainak kritikai élet. Egyrészt azzal, hogy megelőlegezte a királynak a saját alkotmányértelmezésével való egyetértését (s vele saját büntetlenségét a vizsgálat végére). Másrészt pedig hangsúlyozta a király rendkívül széles alkotmányos hatalmát és azt, hogy a törvények kellő garanciáit jelentik az alkotmány fennmaradásának. Ez saját jellemrajzának sztoikus elemeivel és lojalitásának korábbi példáival együtt már azt sugallta, hogy Szemere nézetei nem lehetnek felforgatók.

Egy további eszmetörténeti réteg tárható fel a forradalomellenes röpirat és a Sándor Lipót nádor halálára írt verstöredék alapján. E két, műfajilag és intel-

⁷⁵ Az „executiva potestas” – azaz végrehajtó hatalom – egyértelműen a montesquieu-i terminológia szerepére utal Szemere érvelésében. Fenti elemzéssel semmiképpen sem Montesquieu hazai hatásának alábecsülésére törekedtem. Különös vállalkozás is lenne ez annak a Szemerének az esetében, aki 1811-ben a devalváció elleni felirattervezetében azt írja, hogy „De a’ mint még amaz idegen Iró is Montesquio az ő Nemzeti bégjéül meg jegyezte Könyvének 113. Lapján. El felejt ez minden bosszuság vétel és az ő Nemes vérében van meg engedni – meg halni – és győzni, sőt még a’ Bemre való hányásoktól is meg kimili azt akin segíteni akar” (Szemere Albert felirattervezete az 1811. évi devalváció tárgyában, Dessewffy József hagyatéka, MTAK Kt. MS 10.231/e).

⁷⁶ Az adózás rendi felfogásához lásd Szijártó 2010: 211; továbbá Poór 2003: 105–107, 131–133.

⁷⁷ Poór 1988: 154–158.

⁷⁸ Mint láthatjuk, Szemere később terminológiailag pontosította állítását. A király és a monarcha közötti különbségtételt láthatóan kevésbé érezhette védhetőnek, mint az aristocratico-monarchicus kormányformáról szóló fejtegetését.

lektuálisan sok tekintetben különböző szövegnek ugyanis vannak közös elemei, amelyekből felsejlik egy sajátos hazai „konzervatív felvilágosodás” vagy „proto-konzervativizmus” fogalomkészlete és teoretikus horizontja.⁷⁹ A röpirat állítólag német nyelvből lett fordítva egy Sz. P. S. monogramú személy által (a három betű minden bizonnyal a vizsgálat anyagaiban emlegetett Paksi Szakmári Simont rejti), s a benne kifejtetteket a fordítói előszó és Szemere Albert védekezése egyaránt Burke nézeteivel hozta kapcsolatba. Bár nehéz elhinni, hogy egy tolcsvai birtokos túlságosan elmélyedhetett volna akár Edmund Burke, akár a fordítói előszóban szintén emlegetett August Rehberg műveinek részleteiben, nyilvánvalóan tisztában kellett lennie azzal, hogy mit tekintettek a kortársak a francia forradalom burke-iánus kritikájának.⁸⁰ Ezért is jelenhetett meg a röpiratban a forradalom magyarázataként egy összeesküvés-elmélet (mely szerint magánérdek gyűrte maga alá a közérdeket Franciaországban), s ezért kaphatott nagy szerepet a forradalomnak mint a társadalom rendjét felforgató, az embereket a lehető legszélsőségesebb viselkedésre készítő, s vérfürdőt okozó, pusztító erőként való drámai leírása. A verstöredék ugyanakkor egy látszólag jellegzetesen barokk allegorikus jelenetsor. Előbb a vizály istennője, Erisz és az alvilágból visszatérő Fanatik beszélgetnek egymással, a francia forradalmat mint általuk kiváltott belviszályt mutatva be. Szóvá teszik, hogy Sándor Lipót nádorsága alatt lehetetlen a magyarokat fellázítani, s hogy a franciák maguk is kezdenek kiábrándulni a forradalomból. Később Jupiter és Phoebus közös jelenetéből megtudjuk, hogy a végzetnek köszönhetően a nádornak meg kell halnia, s hogy a magyarok meg sem érdemelték nagyszerű nádorukat. Végül Vulcanus számol be a laxenburgi baleset részleteiről. A látszólag nagyon eltérő műfaji meghatározottságok ellenére e versben a röpirattal megegyező értelmezést kapunk a francia forradalomról és a vers a felvilágosodás fogalmáról is szól, mégpedig a röpiratban kifejtettekhez nagyon hasonló modorban.⁸¹

Felmerülhet persze a kérdés, hogy amikor a röpirat fordítói előszava felidézi, majd el is utasítja azt a vádat, hogy „a’ Frantzia Révolútió, a’ Filosofíanak, és a’ Meg-Világosodásnak Munkája”,⁸² akkor ez és „a’ meg-világosodott, és filosofáló Emberek” fordulat vajon valóban az Aufklärung, Lumières, Enlightenment stb. terminus technicusok és származékaik megfelelői-e. Ha igennel válaszolunk erre

⁷⁹ A fogalomhoz lásd Szűcs 2009; Vaderna 2010; Kovács 2010.

⁸⁰ Ez az olvasat egyébként német nyelvterületen, kevés kivétellel, Burke erős leegyszerűsítésén alapult. Burke német – akárcsak minden bizonnyal magyar – hívei a *Töprengések* gondolatmenetét általában sokkal hagyományosabb kora újkori politikai nyelvek felől és egy politikus gyakorlati bölcsességének kontextusában, s aligha a műnek a civilizációs diskurzushoz kötődő tágabb összefüggéseit megértve értelmezték (Kontler 2010).

⁸¹ Bár Szemere szövegének elsősorban a magyar közköltészeti hagyományhoz kötődő szálai erősebbek, nem érdektelen megjegyezni, hogy a korszak publicisztikájában sem ritka az ilyen allegorizálás, például az elíziumi beszélgetések lukianosi eredetű, de Fénelon óta az európai nyilvánosságban rendkívül népszerű műfajában. Magyar példákhoz: Kovács – Szűcs (szerk.) 2010: 241–282. Ezek egyikét, amelyben II. József császár utazik Charonnal az alvilágba, Szirmay Antal, Zemplén vármegye leírásának és a jakobinus összeesküvés történetének szerzője írta.

⁸² Kovács – Szűcs (szerk.) 2010: 316.

a kérdésre – s őszintén szólva nem látok okot rá, hogy ne így tegyünk –, akkor az is világos, hogy a röpirat fordítói előszava igencsak méltányosan bánik a felvilágosodás embereivel, mondván: „látták, hogy Frantzia Ország egy olly beteg Test, mellynek hatalmas ér-vágásra van szüksége: De azt nem gondolták, hogy olly maga gondolatlan és irgalmatlan Orvosok kezeik közzé fogna esni, a' kik először-is a' Fejét vágván le a' Státus beteg Testének, hogy a' többé soha ne fájjon; azután tüzzel vassal kergetik ki belőle a' meg-rögzött nyavalyákat.” A forradalomkritikát tehát a röpirat nem a felvilágosodás kritikájaként fogalmazza meg.⁸³ Ugyanígy van ez a verstöredékben is, ahol Jupiter II. József és III. Gusztáv svéd király eseteit úgy értelmezi, mint, hogy „Mert nem tsak az ellen ütött gonofs partot / Az elfajult ember a' ki tsak nem ártott / De a'világosság bent törvénynye ellen / Jól tévőjéreis támadt a' Bemtelen”. Előbbit, mondja Jupiter, „Mig élt érdem szerint meg nem betsüllötte” a népe, utóbbi pedig egyenesen merénylet áldozata lett. Sőt, a szöveg expressis verbis szembeállítja egy mérsékelt felvilágosodás céljait („Sőt mind ezeknél több világosságot / Azért adtam nekik hogy boldogságot / erjenek 's tudhassak kik ők? és ki által? / Hol? 's mi végre vagynak?”) és azt a – forradalom kitérésében is szerepet játszó – negatív jelenséget, hogy „ők mindazonáltal / E világnál lettek kevély értelmesek.” Majd tételesen kifejti, hogy az igazi felvilágosodáshoz az is hozzátartozna, hogy az ember legyen tisztában saját értelmének korlátozottságával. Talán nem túlzás mindebben – ahogy ezt már máshol is leírtam a röpirat kapcsán⁸⁴ – egy az ewaldi *Volksaufklärung*hoz legalábbis strukturálisan nagyon hasonló ideológiát felfedezni, amely a nép felvilágosodásának határait az egyes emberek értelmi képességeinek korlátaival hozta összefüggésbe, s amelynek hátteréül Szemere esetében egészen nyilvánvalóan egy nagyon határozott, az emberi lét végességét hangsúlyozó teocentrikus antropológia szolgált.

Szemere védekezésének voltak bizonyos buktatói is: aristocratico-monarchicus alkotmányképe és a nép boldogítására törekvő II. József dicsérete egyszerre nem könnyen volt fenntartható. Igaz, a két gondolatmenetnek azért voltak közös elemei, amelyek segíthettek abban, hogy ellentmondásmentesnek láttassa saját gondolkodását: mindkettőben (illetve, a sztoikus etikai diskurzust is ideértve, mindháromban) fontos volt az emberi megismerő- és cselekvőképesség korlátozottsága. Ebből a közös perspektívából nézve a megfelelő társadalmi-politikai berendezkedésnek a dolgok helyes ismeretén, az emberi vágyak korlátozásának szükségességén kell alapulnia. Ahogy a magyar alkotmányban Szemere védekező irata szerint az arisztokratikus elv „temperálja” a monarchikusot, s az „absolutus despotismusnak” a törvények szabnak „gátat”, és ahogy a „patrioticus entusiasmus” túlzásaival is helyes szembeszállni a megfelelő törvényekre való hivatkozással, úgy a szabadságnak sem szabad „szabad dühösségnek” vagy „zabolátlan-

⁸³ Ami korántsem volt magától értetődő a korszakban. Sokan kifejezetten a felvilágosodással azonosították a forradalmat, s ez például a de Bonald-i konzervatív gondolkodás egyik alaptézise is. Lásd Dunn 1989: 341.

⁸⁴ Szűcs 2009a. Ewaldhoz Kovács 2010 és Kovács – Szűcs (szerk.) 2010: 332–351.

ságnak”, sem pedig az egyenlőségnek „irigységnek” lennie. A francia forradalom (amit a röpirat címe egyébként „zenebonás támadásnak”, Szemere latin nyelvű védekező irata „tumultusnak”, azaz mai szóval lázadásnak, s nem a modern értelemben vett forradalomnak nevez) fő bűne ebből a perspektívából nézve tehát a korlátok áthágása. Nem véletlenül kapta a Fanatik nevet Szemerénél a francia forradalom egyik alvilági okozója, hisz a forradalom elszabadította az emberi szenvedélyeket, s a nép – jellegzetes magyar közköltészeti rímshavakkal leírva Szemerénél – „dúl, fül ől ront tép”.

Ebbe a perspektívába aztán a kora újkori politikai kultúra egyéb elemei is integrálhatóak voltak. Így például a röpirat a nép felvilágosítását tűzi ki célul, aminek az az oka, hogy a forradalmat a nép, azaz a kora újkori politikai gondolkodás logikája szerint a mindig a szenvedélyei által kormányzott, s ezért a közösség rendjére mindig veszélyes demokratikus elem hajtja végre. Illetve, a kora újkori republikanizmus terminológiájában, a politikai szabadság fennmaradásának két fontos feltétele van, „a’ Virtus ’s Törvény”, „Melly kerítéseken ha vadúl által hág / örökös romlást űl a’ Zabolátlanság”.

Összegzésként tehát azt mondhatjuk, Szemere védekezése valóban arra irányult, hogy megmutassa, milyen kontextus az, amelyben az 1795. december 17-én elhangzott szavai valóban nem érdemelnek büntetést. Igyekezett megmutatni, hogy nézetei sem a királyra, sem a politikai közösségre nem veszélyesek, s ehhez egy sztoikus elemekből építkező portrét adott magáról, abba illesztette be korábbi tetteit, s annak alapján írta újra az 1795. december 17-i tolcsvai szóváltás egyes részleteit is. Mindehhez a forradalom (és vele a kora újkori értelemben vett demokrácia) felvilágosult konzervatív kritikája és egy kora újkori horizontú alkotmányos doktrína társultak, amelyek mind alátámasztották Szemere azon érvét, hogy az ő elveivel egyszerűen összeférhetetlen lenne a király elleni izgatás.

* * *

Tudjuk, Szemere védekezése végső soron eredményesnek bizonyult. Elképzelve az 1795. december 17-i jelenetet és végigolvasva beadványát, nem lehet eltagadni tőle bizonyos fokú bátorságot és következetességet (az általa annyit emlegetett *constantíát*), hiszen nemcsak a szolgabírónak vetette oda hetykén, hogy gyöngyként fogja viselni láncait, de még a királyi biztos előtt is hosszasan bizonygatta jogi álláspontja igazságát. Mintha csak erre gondolt volna Majoros András pataki professzor, mikor 1824-ben Szemere temetésén azt mondta, nem csekély eufémizmussal, hogy „Az igazságot körömszakadtáig óltalmazta, és attól semmi barátság, tekintet színe alatt el nem állott, és el lehetett róla mondani, a’ mit Fabriciusról mondott Pyrrhus, hogy könnyebb a’ napot a’ maga járásából, mint ötet az igazságtól elmozdítani”.⁸⁵

⁸⁵ Majoros 1825: 52. Az idézetben szereplő Fabricius megvesztegethetetlenségéről híres római hadvezér és politikus, Pyrrhosz pedig epeiroszi király, Fabricius ellenfele.

Világosak azonban a tolcsvai köznemes gondolkodásának belső feszültségei is. Nem csak a már korábban emlegetett ellentmondásokról van szó a sztoikus önkép és a hirtelen haragról árulkodó külső leírás, a királyi hatalom kritikája és a lojalitás hangsúlyozása vagy az aristocratico-monarchicus alkotmányfelfogás, a republikánus szabadságkép és II. József dicsérete között. Ott van még a stílus különbsége is: nem lehet nem észrevenni, mekkora a távolság a vád szerint elhangzott nagyhangú tiltakozás és a beadványok – a korban teljesen megszokott – szervilis stílusa között. Az is nyilvánvaló, s ez még fontosabb, hogy a kortársi megítélés szerint saját morális állhatatosságának dicsérete aligha volt összeegyeztethető a védekező iratában is előforduló, s Németh János köszönőleveléből, illetve Szentiványi Ferenc zempléni vizsgálati anyagaiból is ismert denunciálásokkal. Végül az is evidens, hogy a kortársi felfogás szerint morálisan ingoványos területre tévedt az, aki tisztában volt vele, sőt, fennem hangoztatta, hogy a diéta nélküli subsidiumkérés törvénytelen, de közben egy felszerelt katonát ajánlott fel a királynak.⁸⁶

Az államapparátus számára Szemere magyarázatai végül is elfogadhatóak voltak, akár azért, mert József nádor alatt a Szemere Albert által is képviselt „protokonzervatív” konstitucionalizmus nem volt többé a jakobinizmushoz mérhetően gyanús álláspont; akár mert az államrezon szempontjából egy megbízható, s az országra nézve szerinte veszélyes embereket akár feljelenteni is kész személy több hasznot ígért, mint még eggyel több meghurcolt ember; akár pedig azért, mert – mint a zempléni vizsgálat iratai is utalnak rá – a rengeteg gyanús ember között Szemere ügye teljesen jelentéktelenné vált, a többiekhez képest személye mind ártatlanabbnak látszott. Az azonban világos, hogy szomszédai egy részének szemében Szemere Albert legalábbis gyanússá, mi több, ismert delátorrá⁸⁷ vált, akinek ebbéli szerepére gondosan figyelmeztették 1802-ben a frissen kiszabadult Kazinczyt is.⁸⁸

Az mindenesetre biztos, hogy Szemere ekkoriban érte el karrierje – nem túlságosan magas – tetőpontját. 1797-ben még kapitány lett a zempléni inszurgensek között. Az 1800-as évtizedben még kapott alkalmi vármegyei megbízásokat, s Kazinczy anekdotáiból arra következtethetünk, hogy a negyvenes éveibe lépő Szemere igazán elemében érezhette magát a vármegyei közéletben ezekben a legalább annyira a rendi alkotmányosság sajátos virágkorát, mint amennyire sokak számára a „cenzúrázott Magyarország” időszakát jelentő évtizedben. Ám még ha talán eleve sem volt benne több, mint amennyire végül jutott, nyilvánvalónak tűnik, hogy későbbi pályafutására nem volt hatástalan 1795. december 17-e, s az azt követő bő egyéves hercehurca.

⁸⁶ Ennek párhuzama – nagyobb léptékben – Rhédey Lajos felajánlása, ami a kortársak által is érzékelt pálfordulásának titokban maradó része volt. Lásd Szilágyi Márton tanulmányát e számban.

⁸⁷ Feljelentő.

⁸⁸ Kazinczy 2009: 110, 114.

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Nádori titkos levéltár (N).

Exhibita ad Politiam et Internam Regni Hungariae Securitatem Spectantia de anno 1796. (N 22. Pol. et Int.)

Királyi jogügyi igazgató levéltára (E).

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK)

Kézirattár (Kt).

HIVATKOZOTT IRODALOM

Benda Kálmán (szerk.) 1952–1957: *A magyar jakobinusok iratai III. Naplók, följegyzések, röpiratok*. Budapest.

Ballagi Géza 1888: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. H. n.

H. Balázs Éva 1967: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus: 1763–1795*. Budapest.

Bene Sándor 1999: *Theatrum politicum: Nyilvánosság, közvélemény, irodalom a kora újkorban*. Debrecen.

Bónis György 1954: *Hajnóczy József*. Budapest.

Bónis György 1981: *Révay Péter*. Budapest.

Borzák István 1955: *Budai Ézsaiás és klasszikafilológiánk kezdetei*. Budapest.

Burns, James Henderson – Goldie, Mark (eds.) 2006: *The Cambridge History of 18th Century Political Thought*. Cambridge.

F. Csanak Dóra 1983: *Két korszak határán: Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*. Budapest.

Dávidházi Péter 2004: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalom-történet*. Budapest.

Decsy Sámuel 1793: *Magyar Almanak*. Bécs.

Domanovszky Sándor (szerk.) 1925: *József nádor iratai I. 1792–1805*. Budapest.

Domanovszky Sándor 1944: *József nádor élete I/1*. Budapest.

Dongó Gy. Géza 1989 [1906]: A „szent korona” Tolcsván 1806. márc. 14-én. In: Csorba Csaba (szerk.): *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*. 11. 189–190.

Dunn, John 1989: Revolution. In: Ball, Terence – Farr, James – Hanson, Russell L. (eds.): *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge – New York – Melbourne, 333–356.

Eckhardt Sándor 2001 [1924]: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Budapest

Ferenczy József (s. a. r.) 1888: *Gróf Dessewffy József levelei 1812–1843*. Budapest.

Gángó Gábor 2006: *Eötvös József uralkodó eszméi. Kontextus és kritika*. Budapest.

Goldie, Mark – Wokler, Robert (eds.) 1991: *The Cambridge History of Political Thought, 1450–1700*. Cambridge.

Grünwald Béla 2000 [1888]: *A régi Magyarország 1711–1825*. Budapest.

Kardos József 1985: *A szentkorona-tan története 1919–1944*. Budapest.

- Kazinczy Ferenc 1901: *Levelezése. XI.* (S. a. r. Váczy János.) Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1907: *Levelezése. XVII.* (S. a. r. Váczy János.) Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1960: *Levelezése. XXIII.* (S. a. r. Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza.) Budapest.
- Kazinczy Ferenc 2009: *Pályám emlékezete.* (S. a. r. Orbán László.) Debrecen.
- Kecskeméti Károly 2008: *Magyar liberalizmus 1790–1848.* Budapest.
- Keszeg Anna 2011: *Gyöngyössi János. Szövegek és kontextusok.* Budapest.
- Klanciczay Tibor 1954: *Zrínyi Miklós.* Budapest.
- Kontler László 2010: Változatok a régi rend témájára: Gondolatok és töredékek a *Töprengések* német recepciójáról. *Századvég* (15.) 56. 3–22.
- Koselleck, Reinhart 2004: *Elmúlt jövők. A történeti idők szemantikája.* Budapest.
- Kovács Ákos 2010: „Konzervatív felvilágosodás” és közösségfogalom Magyarországon az 1790-es években. In: Albert Réka – Czoch Gábor – Erdősi Péter (szerk.): *Nemzeti látószögek a 19. századi Magyarországon. 19. századi magyar nemzetépítő diskurzusok.* Budapest, 11–42.
- Kovács Ákos András – Szűcs Zoltán Gábor 2009: Hogyan olvassuk a 18. századi magyar politikai irodalmat? *Korall* (10.) 35. 147–174.
- Kovács Ákos – Szűcs Zoltán Gábor (szerk.) 2010: „Lelkek az Elisium mezején”: *Szövegek a 18. századi magyar politikai gondolkodás tanulmányozásához.* Budapest.
- Kölcsey Ferenc 2001: *Minden Munkái. I. Versek és versfordítások.* (S. a. r. Szabó G. Zoltán.) Budapest.
- Majoros András 1825: *Halotti Beszéd Az Igaz Nemességről, melyet Néhai Ték. Nemzetes és Vitézlett Szemerei Szemere Albert Úrnak, míg élt több Ték. Ns. Vármegyék fő Táblabírájának hideg tetemei felett a' Töltsvai Ref. Templomban Augusztus 22-dikén 1824. esztendőben elmondott Majoros András, a' Tisztességes Tudományok Professora. Sárospatak.*
- McDiarmid, John F. (ed.) 2007: *The Monarchical Republic of England: Essays in Response to Patrick Collinson.* Aldershot – Burlington.
- Palóczy Pál 1814: *Elmés versei. Kinyomtatta szemerei Szemere Albert a maga költségén. (Latin és magyar versek. Kiadva a család felsegélésére. Előszóval.)* Sárospatak.
- Pauleczki Ferenc 1994: *Híres tolcsvaiak.* Tolcsva.
- Péter László 1998: *Az Elbától keletre.* Budapest.
- Pocock, John G. A. 1975: *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and The Atlantic Republican Tradition.* Princeton.
- Pocock, John G. A. 1999: *Barbarism and Religion. 1. The Enlightenments of Edward Gibbon.* Cambridge.
- Poór János 1988: *Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815.* Budapest.
- Poór János 2003: *Adók, katonák, országgyűlések, 1796–1811/12.* Budapest.
- Pruzsinszky Sándor 2001: *Természetjog és politika a 18. századi Magyarországon.* Budapest.
- Schlett István 2009: *A magyar politikai gondolkodás története 1.* Budapest.
- Schlett István 2010: *A magyar politikai gondolkodás története 2.* Budapest.
- Skinner, Quentin 1978: *Foundations of Modern Political Thought. 1–2.* Cambridge.
- Skinner, Quentin 1997: Jelentés és megértés az eszmetörténetben. In: Horkay Hörcher Ferenc (szerk.): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe.* Pécs, 7–53.
- Szentgyörgy István 1805: *Logica...* Pozsony.

- Szijártó M. István 2010: *A Diéta: A magyar rendek és az Országgyűlés, 1708–1792*. 2. kiad. Keszthely.
- Szinnyei József 1891–1914: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest.
- Szombathy János 1860: *Historia scholae seu collegii reformatorum Sárospatakiensis*. Sárospatak.
- Szűcs Zoltán Gábor 2009a: Magyar protokonzervatívok. *Kommentár* (4.) 4. 17–31.
- Szűcs Zoltán Gábor 2009b: „Reménységtől ’s félelemtől szabad lélek”: Diszkurzív politológiai esettanulmány Kazinczy Ferencről és a működő rendi alkotmány korának politikai kultúrájáról. *Irodalomtörténet* (40.) 4. 428–461.
- Szűcs Zoltán Gábor 2010a: „Hogy Isten Fijai légyünk”: Egy református köznemes élete a halottbúcsúztatók tükrében. *Egyháztörténeti Szemle* (11.) 3. 48–71.
- Szűcs Zoltán Gábor 2010b: Kontinuitás és diszkontinuitás a 18–19. század fordulójának magyar politikai kultúrájában: Politikaidiskurzus-történeti esszé. *Századvég* (15.) 55. 19–42.
- Szűcs Zoltán Gábor é. n.: „’S én gyermekéke oltá ilyennek ismertem”: *Szemere Albert alakja Kazinczy levelezése alapján*. Kézirat.
- Takáts József 2007: *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Budapest.
- Teszelszky, Kees 2009: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Budapest.
- Tóth Zoltán 1991: A rendi norma és a „keresztény polgárisodás”. Társadalomtörténeti esszé. *Századvég* (2.) 2–3. 75–130.
- Trencsényi Balázs 2007: *A politika nyelvei. Eszmetörténeti tanulmányok*. Budapest.
- Trencsényi Balázs 2011: *A nép lelke. Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában*. Budapest.
- Vaderna Gábor 2009: Jó igazgatás, közbátorság és boldogság. Gróf Desseffy József nézetei a sajtószabadságról. *Századvég* (14.) 51. 85–111.
- Vaderna Gábor 2010: A Hamvvéő filozófiája: A Hitel-vita eszmetörténeti helyéhez. *Századvég* (15.) 55. 43–81.
- Verdery, Katherine 1991: *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaucescu’s Romania*. Berkeley.
- V. Windisch Éva 1998: *Kovachich Márton György, a forráskutató*. Budapest.
- Wood, Gordon S. 1972: *The Creation of the American Republic, 1776–1787*. New York.
- Zoványi Jenő 1908: Adatok két könyv történetéhez a XVIII. század utolsó negyedében. *Irodalomtörténeti Közlemények* (18.) 1. 111–121.